

Znanstvena reakcija na pogrešne tvrdnje nije samo moguća nego i nužna radi obrane budućih generacija. Naslov rada Dubravke Stojanović "Eksplozivna naprava s odložnim dejstvom. Slika ratova 90-ih u srpskim udžbenicima povijesti" upućuje na agresivnu perspektivu tumačenja povijesti u školskim knjigama. Udžbenici su proučavani kroz duže razdoblje, konkretno u srpskom slučaju od 1993. do 2005. godine. Nejasnim prikazivanjem granice Srbije, preuveličanim žrtvama Srba u NDH te iskonstruiranim pričama o urotama protiv Srba učenici nisu mogli dobiti adekvatnu sliku o svojoj državi kroz povijest te im je, nažalost, usađena paradigma žrtve i stalne opasnosti za koju postoji određena šansa da je, barem djelomično, prenesu na buduće naraštaje. Hrvatski udžbenici pate od sličnog kompleksa, o čemu se govori u radu Damira Agičića "Prikaz postanka suvremene Republike Hrvatske u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu". Pokazano je kako se planski stvara narativ da su Hrvati sve od unije s Ugarskom preko Habsburške Monarhije do Jugoslavije isključivo žrtve, a stradanja drugih naroda opisuju se u nekoliko rečenica i spominju kao opravdana reakcija hrvatske strane ili oslobađanje okupiranoga prostora. Upletanje vlasti u školski povijesni program smanjuje se nakon 2000-ih u obje zemlje, pa je tumačenje povijesti u udžbenicima prepušteno objektivnosti stručnjaka.

Knjiga našoj javnosti predstavlja novo polje analize sjećanja. Pokazuje kako taj fenomen ima funkciju u legitimiranju ili delegitimiranju određenog političkog poretka. Radi se o knjizi koja je za ove prostore značajan doprinos kulturi sjećanja te postavlja standarde razvoja društveno-humanističkih znanosti. S obzirom na to da kultura sjećanja ima važno mjesto u konstrukciji nacionalnoga identiteta, smatram da je bavljenje tim fenomenom zaloga za tolerantniju budućnost.

VLADIMIR HUNJAK ŠTULA

Franko DOTA, *Zaraćeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre, Srednja Europa, Zagreb, 2010., 222 str.*

Knjiga Franka Dote *Zaraćeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre* izašla je početkom 2010. u izdanju nakladničke kuće Srednja Europa. Tijelo rada ima sedam poglavlja, a budući da je prvobitno zamišljen kao članak u časopisu, pošto je tekst dostigao veći broj kartica, na poticaj nakladnika autor odlučuje rukopis dodatno proširiti te objaviti u obliku knjige.

Djelo počinje "Zahvalama" (V.), nakon kojih slijedi "Uvod" (str. 1. – 6.), u kojem autor kao glavni cilj rasprave iznosi suprotstavljanje talijanskih i hrvatskih (jugoslavenskih) historiografskih, publicističkih i drugih tekstova o iseljavanju Talijana iz Istre i Rijeke krajem i nakon Drugoga svjetskog rata da bi odgovorio na pitanje "kako" su i "zašto" ti napisali u suprotnosti, odnosno što ih čini ideološki različitim. Uvodi čitatelja u problematiku stavljajući u odnos dva oprečna narativna koncepta, s jedne strane termine o "nacionalnom oslobođenju", "otporu fašizmu", "uspostavi pravednih granica" i "antifašističkoj pobjedi", a s druge o "domovini osakaćenoj na njezinim istočnim granicama", "diktatu nepravednog mira", "progonu i likvidacijama Talijana", "smrti u fojbama", "prisilnom egzilu", "uništenju talijanstva Istre i Rijeke" i dr. U uvodu se još ističe da cilj ovog djela nije objašnjavati zbog čega je došlo do tih događaja ili uspoređivati interpretacije, nego posložiti građu tako da bi se u konačnici iz proizvedenih diskursa objiju strana na vidjelo izvukli kreirani narativi, kao

i okolnosti pod kojima su se oni formirali. Ovo je na prvom mjestu pregled hrvatskih pogleda na rasprave nastale od sredine 1950-ih do danas, a tiču se ove problematike, a talijanska je strana obuhvaćena umjerenije, s naglaskom na mjesta gdje se o istim procesima govori s dijametralno suprotnih gledišta. Slovenski su pak prilozi gotovo izostavljeni, iako autor u obraćanju čitateljima napominje da oni itekako zaslužuju pozornost, tim više što je vezano uz tu temu u Sloveniji napisan veći broj znanstvenih i stručnih radova.

Poglavlje “Definicija konstitutivnih koncepata” (str. 7. – 24.) ima šest potpoglavlja, u kojima se čitatelju objašnjavaju pojedini termini, događaji i procesi iz razdoblja tijekom i nakon rata, a ključni su za razumijevanje tematike kojom se knjiga bavi. Prema tome su *Julijska krajina i Venezia Giulia* (str. 7. – 9.) sinonimi koji su slovenski i hrvatski ekvivalent, ali “ne i prijevod” talijanske povijesne regije Venezia Giulia. Ona geografski obuhvaća dio područja koje je Italija dobila nakon Prvoga svjetskog rata, Trst, Gorišku, Gradišku, dio Notranske Kranjske, Kanalsku dolinu, Istru te od 1924. i Rijeku. Dana je i geneza nastajanja termina odnosno njegova stavljanja u javnu uporabu. Nadalje je u osnovnim crtama objašnjen “Istarski ustanički rujan” (str. 9. – 10.), odnosno antifašistički ustanak koji su podignuli vodeći politički aktivisti Narodnooslobodilačkoga pokreta (NOP) na tlu Istre nakon kapitulacije Italije 8. rujna 1943. godine. Prikazana je interpretacija tog događaja jugoslavenskoga komunističkog vodstva (klasni prevrat seljaka i radnika) te talijanske vlade koja je naslijedila Mussolinijev režim (čin okupacije talijanskoga teritorija kao posljedica agresije jugoslavenskih partizanskih snaga). Autor u dijelu naslovljenom “Tršćansko pitanje i razgraničenje” (str. 10. – 11.) objašnjava glavna zbivanja od završetka rata 1945. i uspostave Zona A i B, preko formiranja Slobodnoga teritorija Trsta, Londonskoga memoranduma pa sve do Osimskih sporazuma 1975., a u dijelu “Stradanja Talijana” (str. 11. – 16.) približava načine na koje su pojedinci talijanske (ali i hrvatske i slovenske) nacionalnosti umirali daleko od izravnih ratnih okršaja. Upućuje se na dva momenta: prvi je spomenuto podizanje partizanskoga ustanka nakon talijanske kapitulacije u rujnu 1943., a drugi završetak rata i zauzimanje Julijske krajine u svibnju i lipnju 1945., pri čemu je u nacionalno, politički i ideološki motiviranim odmazdama likvidiran veći broj ljudi. U središnjem dijelu ovog poglavlja s podnaslovom “Fojbe” (str. 17. – 20.) autor objašnjava značenje tog termina u kolektivnoj memoriji Talijana. Kraške jame, kojih na teritoriju Istre i tršćanskoga zaleđa ima nekoliko stotina, imale su prije rata funkciju deponija raznog otpada, a tijekom i nakon rata služe kao mjesto odbacivanja tijela brojnih likvidiranih osoba, uglavnom talijanske nacionalnosti. Autor suprotstavlja analize o broju ubijenih između tršćanske “desničarske” neznanstvene historiografije i publicistike te talijanske historiografske struje koja se zalaže za objavljivanje povijesnih činjenica prošlih isključivo kroz znanstveni kritički aparat, a donosi i rezultate koje je u tom polju postigla hrvatska (jugoslavenska) historiografija. Upozorava na značenje samog termina “fojba” (“infojbirati”, “infojbiran”), koji je već nakon rata u talijanskom tisku i javnom govoru postao sintagmom za sve likvidirane i na smrt osuđene Talijane bez obzira na mjesto i način njihove smrti, što je zanimljivo tim više što je među ubijenima bio stanovit broj osoba slovenske i hrvatske nacionalnosti, njemačkih vojnika likvidiranih 1943. – 1945. te neutvrđen broj smaknutih u logorima i na drugim stratištima. Posljednja cjelina u ovom poglavlju, “Iseljavanje Talijana” (str. 20. – 24.), obrađuje dinamiku narativnih interpretacija o uzrocima i broju raseljenih osoba, pod čim se misli na masovne odlaske Talijana iz Istre, Rijeke i Zadra u Italiju od 1945. do 1955. godine. Autor daje usporedbu procjena hrvatske, slovenske i talijanske znanstvene historiografije, koje se u principu slažu oko brojke od 200 do 250 tisuća iseljenih osoba. Daje poseban osvrt na ezulske (iseljeni Talijani iz Istre, Rijeke i Dalmacije) publicističke radove, koji uvećavaju brojke “egzodusa” na 350 do 450 tisuća, suprotstavljajući ih brojevima

u jugoslavenskoj literaturi, gdje sve do 1980-ih prevladavaju ideologizirani historiografski i publicistički tekstovi s tendencijom umanjivanja brojki na 100 do 150 tisuća.

Sljedeće poglavlje, naslovljeno "Legitimacije, komemoracije i spomendani: 'Pobjeda nad fašizmom' i 'Dan sjećanja'" (str. 25. – 50.), ima dva potpoglavlja. Prvo nosi naslov "Jugoslavija i Hrvatska: od Partije do Nacije" (str. 25. – 33.) i u njemu autor pokušava približiti dinamiku izgradnje jugoslavenskih historiografskih i publicističkih narativa o Drugom svjetskom ratu. Upozorava na cenzuru i autocenzuru, ne toliko samih djela i tekstova koliko pri izboru tema. U tom se smislu poziva na istraživanja Katarine Spehnjak i Tihomira Cipeka, koji tvrde da se – iako već 1950-ih režim ne ulazi izravno u javni kulturni i umjetnički prostor te ograničava svoju kontrolu "samo" na označavanje dopuštenog ponašanja – nije smjelo izravno preispitivati službenu historiju i vrijednosti narodnooslobodilačke borbe (NOB) sve do potpunog gubitka utjecaja Partije sredinom 1980-ih. U tom je smislu i uloga pripadnika NOP-a iz dijelova pripojenih Jugoslaviji tijekom i nakon rata glorificirana (uključujući i Talijane na strani jugoslavenskoga partizanskog pokreta), a talijansku se naciju izjednačava s fašizmom te se tako sustavno provodi njezina kolektivna demonizacija. Međutim, autor upozorava na to da svi dotadašnji ideologizirani mitovi pomalo nestaju uslijed popuštanja državnoga represivnog aparata tijekom 1980-ih, kada posebno u neznanstvenoj publicističkoj historiografiji te književnosti dolazi do detabuizacije tema vezanih uz tekovine proizišle iz rata. Iako u samostalnoj Hrvatskoj posebno mjesto zauzimaju "blajburški mit" i druge teme vezane uz zločine i nepravde koje je "komunistički" režim učinio Hrvatima, dolazi i do preispitivanja talijanskoga pitanja u Istri nakon rata. U sveopćoj reviziji društvenoga poretka sam kraj 1980-ih i početak 1990-ih označavaju "brisanje" svega što je u suprotnosti sa stvaranjem hrvatske samostalne države, pa su sva polja društvenih djelatnosti uključena u stvaranje "novih" mitova na kojima će počivati temelji novostvorene države. Na tragu tih procesa autor nastoji prikazati potrebu "nove" historije za reevaluacijom povijesti Talijana Istre i Rijeke, odnosno da se komunistički pokret "demonizira", a u NOB-u istakne i pojača važnost hrvatskoga elementa u procesu pripajanja "okupiranih" dijelova matici. Drugo potpoglavlje nosi naziv "Prva i Druga Talijanska republika: od 25. travnja do 10. veljače" (str. 33. – 50.). Autor se osvrće na Talijansku Socijalnu Republiku, stvaranje prve antifašističke vlade tijekom rata u proljeće 1944., mitologiziranje talijanskoga pokreta otpora (*Resistenza*) te odnos snaga na političkoj sceni Italije u poraću pa sve do današnjih dana. Kako je prethodno potpoglavlje obradilo utjecaj politike na znanstvenu i neznanstvenu historiografiju te publicistiku u Jugoslaviji, ovdje se prate isti procesi, samo na suprotnoj strani. Tako autor upućuje na činjenicu da dominantnoj poslijeratnoj koaliciji na vlasti u Italiji (demokršćani – komunisti), posebno rješavanjem tršćanskoga pitanja Londonskim memorandumom 1954., nije bilo u interesu potezati "neugodna" pitanja sa susjednom državom iz nekoliko razloga. Prvi je pomicanje tampon-zone sa "željeznom zavjesom" na granice Jugoslavije, što se događa kao posljedica jugoslavenske krize s SSSR-om od 1948. do 1953., a što Italiji donosi određeno olakšanje. Drugi je činjenica da su gubitak Istre i drugih krajeva te stradanje većeg broja Talijana gromoglasno podsjećali na ratni poraz, što se kosilo s dominantnom politikom mitologiziranja talijanskoga pokreta otpora, koji je bio temeljna legitimacija i poveznica poslijeratnih vlada. Treći je razlog, po autorovu mišljenju, da talijanskoj ljevici, koja je Jugoslaviju prikazivala kao svojevrsni uzor u izgradnji "originalnog i efikasnog" socijalističkog društva, nije bilo u interesu vađenje poratnih nesuglasica iz naftalina. Na tom je tragu i talijanska historiografija u izvjesnom smislu imala "zavezane" ruke pri odabiru tema (ne misli se na izravno upletanje politike u rad povjesničara), pa se uglavnom bavi "sporednim" problemima. Pitanje prognanih i ubijenih Talijana iz Istre i drugih krajeva

sporadično obrađuju pojedinci iz ezulskih krugova u tršćanskoj regiji, što sve do 1990-ih ostaje u lokalnoj domeni, bez odjeka na nacionalnoj razini. Pozorno slijedeći suprotstavljene narative, autor uočava zaokrete u tretiranju službene povijesti, što je uzrokovano unutarnjim političkim promjenama u Italiji te nešto radikalnijim obratima na prostoru bivše Jugoslavije početkom 1990-ih. Slovenija i Hrvatska, kao sljednice Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, nisu imale tako snažnu ulogu na europskoj sceni kakvu je imala Titova Jugoslavija, a u Italiji se raspadaju demokršćanska i komunistička stranka. Zbog takva razvoja situacije u knjizi se upozorava na naglu bujicu tema vezanih za "istočnu granicu", "komunističke zločine", "suočavanje s prošlošću" te "fojbe i egzodus" s talijanske strane, kojima se traži revizija poratne historije, što je ovaj put popraćeno podizanjem "sjećanja" na državnu razinu. Nadalje autor prati zbivanja na publicističkoj, neznanstvenoj i znanstvenoj historiografskoj sceni te u domeni govora službene politike u Italiji.

Iduće, veoma kratko poglavlje "Povijest povjesničarima: Slovensko-talijanska povijesno-kulturna komisija" (str. 51. – 56.) govori o uspostavljanju hrvatsko-talijanske i slovensko-talijanske povijesno-kulturne komisije na najvišim državnim razinama 1993., koje su imale zadatak "provesti obuhvatno istraživanje i detaljno pretresanje svih aspekata političkih i kulturnih odnosa u 20. stoljeću" radi "rasvjetljavanja događaja koji su se zbili u Trstu, Gorici i Istri nakon 8. rujna 1943. godine pa sve do kraja 1940-ih". Autor objašnjava da se prva komisija sastala samo jedanput, 1994. godine, a druga je nastavila surađivati i predala izvještaj svojim vladama 2000. godine. Daje se analiza tog teksta te interpretacija nekih njegovih dijelova citiranih u ovom poglavlju.

Sljedeća cjelina, "Osvrt na hrvatsku historiografiju" (str. 57. – 102.), sastoji se od tri potpoglavlja. Prvo nosi naslov "Jugoslavenski tabu i tršćanski mit (1945. – 1980.)" (str. 57. – 73.). U njemu autor iznosi tvrdnju da su šutnja i relativizacija problema talijanskoga iseljavanja te međunacionalnih odnosa za vrijeme i nakon rata u Istri glavna obilježja službene jugoslavenske historiografije još od kasnih 1940-ih pa sve do raspada države. Posebna se pozornost pridaje preoblikovanju antifašističkih boraca talijanske nacionalnosti koji su ostali "lojalni" domaćemu režimu, o kojima se govori isključivo u superlativima, što se u poraću uzimalo općenito kao legitimizacijski model pri integriranju svih drugih nacionalnih manjina u jugoslavensko društvo i odnose. U tom se diskursu primjerice pitanje "fojbi" i iseljavanja Talijana gotovo uopće ne spominje, iako autor upućuje na određeni manji broj radova koji postavljaju bitnije različite hipoteze. Tim je konstrukcijama suprotstavljeno stanje u Italiji, gdje se nakon rata pa sve do kraja 1980-ih o problemu iseljenih Talijana piše i govori isključivo na području tršćanske regije. Tema je posebno popularna u iseljeničkim krugovima i onima s iredentističkim predznakom, a gotovo u pravilu na javnu je scenu iznose političke organizacije desne orijentacije transformirane iz bivše fašističke stranke; u ostatku Italije u naznačenom razdoblju ova problematika nema gotovo nikakva odjeka. Nadalje se autor pobliže osvrće na pojedina historiografska, parahistoriografska, publicistička i književna djela nastala na jugoslavenskoj strani, posebno dijelove koji se odnose na aktualnu problematiku, te ih citira i iznosi zaključke.

Drugi dio ovog poglavlja nosi naslov "Tiha detabuizacija (1980. – 1992.)" (str. 73. – 85.), a autor se na razdoblje naznačeno u naslovu, a vezano uz jugoslavensku publicistiku, književnost te manjim dijelom znanstvenu historiografiju, osvrće riječima da je "jugoslavensko društvo u osamdesetim godinama zapuhnuo sramežljiv vjetar liberalizacije javnog govora. U javnosti se moglo nešto otvorenije nego ranije progovoriti i o nekim dotad tabuiziranim temama. Ideološke uzde lagano su počele puštatati, vlast je gubila kontrolu nad nekim sek-

torima, među njima i nad historiografijom iako je bilo pokušaja direktnih upliva u historijske obrade Drugog svjetskog rata koje nisu bile u skladu s društvenom dogmom, uglavnom bezuspješnih". U tom smislu, za razliku od razdoblja prije toga, autor upozorava na pojavu prvih radova o dotada nepostojećoj temi u jugoslavenskim okvirima, vezano uz pitanja poput talijanskoga iseljavanja i tzv. fojbi tijekom i nakon rata. Oni dolaze najprije iz krugova jugoslavenskih intelektualaca okupljenih oko Unije Talijana, a otvaranju "tabuiziranih" tema doprinosi i rovinjski Centar za povijesna istraživanja (*Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*) te novinari, publicisti i književnici. Akademsko hrvatska (jugoslavenska) historiografija sve do sredine 1990-ih nije dala sustavniji prilog ovoj temi, nego su prevladali koncepti "posuđeni" iz prijašnjega razdoblja, što se može pratiti u sintezi povijesti grada Rijeke koju je 1988. napisalo više autora (uglavnom historičara).

Posljednja cjelina u ovom poglavlju nosi naziv "Kontekstualizacije, historizacije i politizacije u nacionalnom ključu (1992–2009)" (str. 85. – 102.), gdje su konstruirana tri osnovna interpretativna pristupa problemu od početka 1990-ih do danas. Prvi, s naslovom "Pokušaj historijske kontekstualizacije", daje pregled recentnijih radova historičara starije generacije (M. Sobolevski, A. Giron i M. Mikolić), koji u svojim studijama uglavnom tek počinju pisati o dotada tabuiziranim temama vezanim za Talijane u Drugom svjetskom ratu i nakon njega. Drugi koncept glasi "Prva historiografska istraživanja", a autor donosi osvrt na radove istarskih historičara srednje generacije (D. Dukovski, M. Manin) o "talijanskom pitanju" i "egzodusu" te njihovu analizu. Zaključuje da u istraživanju ove tematike najdalje odlazi Darko Dukovski, čiji se koncepti u određenim dijelovima poklapaju s dosezima vodećih talijanskih historičara i o broju iseljenih i ubijenih i o razlozima njihova iseljavanja. Treći koncept, "Kriminalizacija jugoslavenskog komunizma", uključuje radove o ovoj tematici uglavnom esejističkoga i stručno publicističkoga, a manje historiografskoga karaktera (G. Crnković), u kojima se nastupa "naglašeno hrvatski, na trenutke i antitalijanski, a uvijek antijugoslavenski i antikomunistički", pa u tom smjeru autor razlaže i komentira pojedine detalje iz tih tekstova. Zaključuje da je takav koncept odraz javnoga i kulturnoga djelovanja nošen "novim" hrvatskim nacionalizmom u prvoj polovini devedesetih godina, gdje je sve srpsko-komunističko-jugoslavensko prikazano kao isključivo "loše" i "pogubno" za hrvatsku naciju, što je u diskurzivnoj interpretaciji preslikano na "talijanski problem" u Istri od 1943. do 1954. godine.

Posljednje poglavlje nosi naslov "Političke upotrebe povijesti i polemike" (str. 103. – 113.) i ima tri cjeline. Naslov prve glasi "Historičarske polemike" (str. 103. – 106.), a u njoj autor suprotstavlja tekstove o problemu iseljavanja Talijana iz Istre i Rijeke hrvatskih povjesničara među sobom, ali iz različitih perspektiva. S jedne stavlja Petra Strčića, koji je napisao niz radova o tome, a s druge povjesničare i druge kulturnjake okupljene oko Talijanske unije u Istri i Rijeci, od kojih je dio objavljivao u stručnim publikacijama Centra za povijesna istraživanja u Rovinju. Iz toga autor vuče zaključak da su potonje zbog pisanja gotovo isključivo na talijanskom jeziku više čitali i citirali stručnjaci iz Italije nego domaći, što je s ove strane granice stvorilo određeni rascjep na historiografskoj sceni. U tom se smislu ističe da domaći autori talijanske nacionalnosti gotovo nimalo nisu doprinijeli formiranju hrvatskoga mišljenja o aktualnoj problematici, a još manje javnom političkom diskursu ili kulturi sjećanja.

U potpoglavlju naslovljenom "Predsjedničke historije" (str. 106. – 108.) autor se osvrće na polemiku bivšega hrvatskog predsjednika Stjepana Mesića i talijanskoga Giorgia Napolitana iz veljače 2007., a u posljednjoj cjelini, "Novinske historije" (str. 109. – 113.), daje usporedbu napisa u hrvatskom i talijanskom tisku posljednjih nekoliko godina vezano za "egzodus" i "fojbe".

Slijedi "Zaključak" (str. 115. – 118.), u kojem autor iznosi svoja završna razmatranja. Nakon tijela teksta nalaze se "Biografske natuknice autora" (str. 119. – 126.) – sažeti prikazi nekih od aktera ove knjige (političara, pripadnika vojske, književnika, publicista i historičara), sažetak na talijanskom jeziku – "Riassunto" (str. 127. – 128.), "Bibliografija" (str. 129. – 142.), "Kazalo osobnih imena" (str. 143. – 146.), "Kazalo geografskih pojmova" (str. 147. – 148.) i "Bilješka o autoru" (str. 149.).

Djelo Franka Dote pisano je jasnim stilom, uz uporabu umjerenijeg broja "stručnih" izraza. Knjiga donosi obilje podataka, poglavito bibliografskih natuknica vezanih za područje Istre i Rijeke u Drugom svjetskom ratu i poraču o problemima koji su pratili proces iseljavanja (ponajviše) Talijana s tog prostora. Zaključno se može reći da će istraživačima istarskih tema 1943. – 1954. u budućnosti umnogome biti olakšan posao, ponajviše zbog činjenice što studija na jednom mjestu sadrži pregled literature i njihovu ideološko-diskurzivnu interpretaciju.

IVAN ŽAGAR

Robert O. PAXTON, *Anatomija fašizma*, TIM press, Zagreb, 2012., 337 str.

Kao rezultat cjeloživotnoga istraživanja fenomena fašizma američkoga povjesničara i politologa Roberta O. Paxtona nastala je knjiga pod nazivom *Anatomija fašizma*, objavljena 2012. godine. S ukupno 337 stranica, knjiga je podijeljena na osam poglavlja u kojima autor nastoji prikazati slojevitost fašizma uklopljenog u političko-društvene okvire u kojima je nastajao, ali i okolnosti koje su uslijedile kao posljedica njegova djelovanja. Autor naglašava da je njegovo djelo zapravo rasprava o fašizmu te ga treba shvatiti kao esej, a ne kao enciklopediju o fašizmu.

U uvodu autor upozorava na pojednostavljen način gledanja na fašizam i definicije koje, prema njegovim riječima, uglavnom ostaju na površini, ne pokušavajući prodrijeti u srž fašizma. Svrha je knjige "predložiti novi način gledanja na fašizam" (str. 14.), pri čemu je nužno shvatiti razlike među pojedinim fašističkim pokretima koji su se nakon Prvoga svjetskog rata pojavljivali diljem Europe, najveći su uspjeh ostvarili u Italiji i Njemačkoj, a u mnogim su drugim zemljama ostali na marginama. Slijedom toga autor postavlja ključno pitanje: "Zašto su slično inspirirani pokreti imali posve drugačije konačne učinke u različitim zemljama?" (str. 26.). Rasvjetljavanje tog pitanja ujedno obuhvaća velik dio odgovora na pitanje što je fašizam.

U drugom poglavlju, pod nazivom "Stvaranje fašističkih pokreta", opisuju se društveno-političko stanje u Europi nakon Prvoga svjetskog rata, obilježeno teritorijalnim gubicima pojedinih država i nezadovoljstvom velikog dijela građana zbog gospodarske situacije, posebno izraženo u Njemačkoj, što ih je, neprijeporno, guralo prema ekstremizmu. U takvu ozračju nastaju prvi fašistički pokreti obilježeni prijezirom prema "građanskoj politici", protivljenjem ljevicima, "žestokim nacionalizmom" i nasiljem (str. 56.), ali i isticanjem vlastite nacije – *razze* (tal.) i *Volka* (njem.). Osim toga, fašizam ne možemo zamisliti bez, u početku propagandnoga, a poslije u svim oblicima diskriminatorškoga i nasilnoga djelovanja prema određenim etničkim, nacionalnim ili vjerskim skupinama unutar njihova društva radi uništenja. Jedan od ključnih preduvjeta nastanka fašističkih pokreta, tvrdi Paxton, bila je "masovna uključenost u politiku" (str. 46.), nešto što nije bilo moguće prije Prvoga svjetskog rata, što je na kraju velikom broju ljudi iz svih društvenih slojeva omogućilo pristupanje fašističkim pokretima. Bez tog djelića slagalice ni Hitler ni Mussolini, pripadnici nižih društvenih slojeva, ne bi uspjeli osvojiti vlast.